

Kovács Tamás

TÖRTÉNELEM ÚJRAGONDOLVA

Máthé Áron: *A zuglói nyilasok pere, 1967 – Értelmezési lehetőségek*. Századvég, Budapest, 2014, 280 oldal

Amikor elolvastam Máthé Áron könyvét az 1967-es ügynevezett „zuglói nyilasperről”, inkább kérdések fogalmazódtak meg bennem, mintsem gondolataim tisztultak volna le a 20. századi magyar történelemmel kapcsolatban. De talán kezdjük az elején! Az elmúlt években számos, a fiatalabb generációhoz tartozó történész könyvek és cikkek sokaságát publikálta a két világháború közötti, illetve a II. világháború alatti szélsőjobbaldali-nyilas-hungarista mozgalmakról, pártokról. Csak bízhatunk abban, hogy ezek a friss munkák, az újabb szempontok és források által rajzolt kép nemcsak a szűk szakmai körökben, hanem az oktatás segítségével a magyar társadalom szélesebb rétegeiben is elterjed.

Ebbe a sorozatba illeszthető be Máthé Áron könyve a zuglói nyilasokról, amely a szerző nemrég megvédett doktori disszertációja alapján készült. Ha átfutjuk a könyv tartalomjegyzékét, rögtön szembetűnik, hogy a szerző nem jogi vagy jogtörténeti szempontból közelíti meg az 1967-es per történetét. Erre magyarázatként szolgálhat, hogy a szerző történész-szociológus, így legalább annyira érdekelte az eljárás helye és szerepe a magyar közgondolkodásban, történeti irodalomban, mint a vádlottak személyes élet-történetei, szociális hátterük.

A könyvnek egyfajta keretet ad, hogy az első (*A zuglói nyilasok ügye: „antifasiszta” kirakatper vagy megkésett igazságszolgáltatás*) és az utolsó (*Zárógondolatok*) fejezet alaposan körbejárja azt az alapvető kérdést, hogy a Kádár János nevével fémjelzett diktatúrában lebonyolított büntetőper vajon mennyire volt pusztán egy jogi eljárás, vagy annál „kicsit” azért több. A szerző is több helyen hangsúlyozza, hogy a zuglói nyilasok perét semmiképpen nem lehet koncepciósnak minősíteni, hiszen a vádlottak valóban köztörvényes bűncselekmények sokaságát követték el 1944. október 15. és 1945. január 12. között. Ugyanakkor tény, hogy a per időpontja, vagy még inkább időzítése kapcsán már valóban fel lehet vetni a tudatosságot. Máthé igen jó érzékkel elemzi azt a nemzetközi helyzetet, amelybe ez az eljárás beleilleszthető. A hatvanas években ugyanis nem csupán számos háborús bűnös került bíróság elé (például Adolf Eichmann), hanem a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) felvette a diplomáciai kapcsolatot Izrael Állammal, s mindkét ország törekedett a rendezett viszonyok kialakítására. Ugyanakkor 1965-ben az NSZK elfogadott egy törvényt, amelynek értelmében 4,5 éven belül elévülhetőnek nyilvánította a háborús bűnöket. A keleti blokk országai természetesen azonnal kihasználták ezt a törvényt az NSZK ellen, újfasisztának minősítve a Hallstein-doktrína miatt amúgy is kritizált országot. Magyarországon ez ügy (is) lecsapódott, hogy a magyar párt- és állami vezetés kinyilvánította: nálunk nem évülnek el a háborús bűnök. Az már csak apró érdekesség, hogy a kádári vezetés pont ebben az időszakban igyekezett elmélyíteni a gazdasági kapcsolatokat az NSZK-val.

A könyv fontos fejezete *Az 1956-ot követő megtorlás koncepciója és az „antifaszizmus” fogalma* címet viseli. Jómagam – a kötet címéhez képest – talán kissé hosszúnak éreztem annak fejtegetését, hogy a kommunista propagandában, illetve a párt különböző szintjein miként értelmezték a *fasizták* és a *volt horthysta tiszték* szerepét 1956-ban, illetve hogy ez miként csapódott le az 1956 utáni megtorlásokban. Hasonlóan kicsit rövidebbre vettem volna a kommunista krédóban leírt antifaszizmus fogalmának, illetve a fasizmus elleni harc elméleti és gyakorlati kérdéseinek fejtegetését is. Ellenben kicsit hosszabban és alaposabban elemeztem volna – és a fejezet is ezen kérdés körbejárásával indul –, hogy a zuglói nyilasokat 1945 után mikor és miért állították bíróság elé (ha és amennyiben megtörtént), miért és mennyi időre ítélték el őket. Szintén érdemes lett volna tisztázni, hogy ezek az eljárások hány egykori „testvér” érintettek. Ugyanakkor a szerző roppant ügyesen köti át a zuglói nyilasok ügyét az 1956 utáni felülvizsgálatok kérdéséhez. Megtudhatjuk, a későbbi elsőrendű vádlott, Kröszl Vilmos már 1957-ben a hatóságok látókörébe került. S jegyezzük meg azt is, hogy már ekkor ismerték 1944–45-ös múltját... Máthé pontosan követi, hogy az évek előrehaladtával miként gyűjtötte és pontosította a rendőrség a Kröszlről szóló adatokat és információkat. 1965-re gyűlt össze annyi anyag, hogy megszületett a döntés az eljárás megindításáról. A szerző megcáfolja azt a legendát is, mely szerint Kröszl Vilmost valaki „véletlenül” felismerte volna az utcán, s e feljelentés nyomán indult volna el a nyomozás...

A zuglói nyilasok pere 1967-ben címen futó fejezet mintha folytatná mind az előző, mind pedig az elsőt, *A zuglói nyilasok ügye: „antifaszista” kirakatper vagy megkésett igazságszolgáltatás* címűt. Ebben Máthé Áron egyrészt leírja, hogy az 1956-os forradalomban a zuglói nyilasok közül így vagy úgy, de mindösszesen hárman vállaltak szerepet. Azonban közülük is az egyikük Tiszakécskén, egy repülőről leadott golyózáporban combközéptől elvesztette egyik lábát, vagyis érdemben nem vett részt az események alakításában. A későbbi nyilas vádlottak közül csak egyet ítélték el 1956-os „ellenforradalmi” tevékenysége miatt (Sándor Alajost), míg ezzel szemben a másik exnyilast, Monostori (Michalik) Gyulát a Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékéremmel jutalmazták... A fejezet terjedelmesebb része foglalkozik a hatvanas évek derekának szövevényes nemzetközi ügyeivel, az NSZK és a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) konfliktusával, amikor is az NDK minden bűnt át akart tolni az NSZK-ra. S újfent előbukkan a Magyarország és az NSZK közti diplomáciai kapcsolatok felvételének összetett problematikája. A szerző ugyan nem ment bele részletekbe – nem is volt ez feladata –, de írt az antiszemita kártyáról és az abban rejlő politikai lehetőségekről a keleti blokk országaiban, illetve az Izraelhez, valamint az arab államokhoz való igencsak ellentmondásos magyar viszonyulásról is.

Így tehát a zuglói nyilasok pere végül többes célt szolgált: antifaszista legitimizáció, nyomásgyakorlás az NSZK-ra, az NDK támogatása a propagandaharcban. Jellemző, hogy a szerző a legtöbb releváns forrást az MSZMP Külügyi, illetve Agitációs és Propaganda Osztályainak irataiban találta.

A zuglói nyilasok társadalmi háttere című fejezet sorra veszi a bíróság elé állított 19 vádlottat, rövid biográfiát közölve róluk. Ezekből az adatokból, illetve más levéltári forrásokból Máthé próbálja leírni, egy-egy adott időpontra vonatkozóan mind számában, mind tár-

sadalmi összetételében elemezni a XIV. kerületi nyilas pártszervezetet. Kiderül, hogy a párt tagsága jórészt az alsóbb, szegényebb társadalmi osztályokból verbuválódott. Ők 1944-ben nem is annyira a mozgalom politikájának megvalósulását, hanem sokkal inkább személyes (relatív) meggazdagodásuk lehetőségét látták. Egyszerűbben fogalmazva: a gazdag zsidóktól el kell és el lehet venni (rabolni) pénzüket, értéktárgyaikat... A szerző hangsúlyosan kitér az 1945 utáni pályafutásokra is, amikor jó páran sikeresen beilleszkedtek a „népi demokratikus államrendbe”.

Az Ami megtörténhetett – a források által felvetett kérdések című fejezet roppant aprólékos forráselemző írás. A szerző a különböző időpontokban és különböző kihallgatási taktikákkal készült tanúvallomások, jegyzőkönyvek, feljegyzések stb. alapján próbálja meg rekonstruálni az eseményeket, pontosítani az áldozatok számát. Hangsúlyozni kell azonban, hogy Máthé Áron nem az elítéltek ártatlanságát vagy büntelenségét akarja „bizonyítani”.

Minderre nincs is szükség, hiszen a *Szabad betyárok – a XIV. kerületi nyilas pártszervezet tevékenysége* című fejezetben döbbenetes képet kapunk az 1944. október 15. és 1945. január 12. közötti működésről. A rablások, önkényeskedések, nemi erőszakok és (tömeg)gyilkosságok sora bármelyik korban és politikai berendezkedés idején bűncselekménynek számítanának. A szerző sok idézettel illusztrálja a kerületi nyilas vezetők világképét és vulgáris stílusát. Jellemző az eufemizmusukra, hogy magukat nemes egyszerűséggel „szabad betyárnak” definiálták, ugyanakkor a harcokban való részvételben nem jelskedtek. A szerzőnek – feltételezem – nem kis erőfeszítésébe kerülhetett, hogy a szörnyűségek leírásakor ne ragadják el az érzelmei.

Mind a per, mind pedig az 1944–45-ös időszak értékelésének szempontjából fontos fejezet az *Ami a tényállásból kimaradt – a zuglói nyilasper történelmi tablójának torzításai* című. Egyrészt fontos, hiszen a fejezet a zuglói ellenállással, mentéssel foglalkozik. Máthé jól összeszedte a kerületre vonatkozó eseteket és történeteket, amelyekből megint kiderül, hogy mennyi és mennyi formája volt az ellenállásnak, illetve az embermentésnek. A legtöbben zsidó ismerősüket, *horribile dictu* családtagjukat (férjet, feleséget) igyekeztek menteni. Azonban – s ez igazolja a fejezet címét – maga a téma nem illett bele abba a koncepcióba, miszerint mindenki kollaboráns és nyilas volt. Így a korban szó sem eshetett Slachta Margitról vagy éppen Ocskay Lászlóról, akik ezrek életét mentették meg a nyilas uralom alatt.

A *Mexikói úti események* című fejezetben a szerző a Mexikói út 60. szám alatt található tábor tragikus történetét dolgozza fel, számos forráskritikai megjegyzéssel. A tábor az Izraelita Siketnémák Országos Intézete és a Nyomorék Gyermekek Otthona közelében volt, illetve e két intézmény egy hátsó udvaron keresztül szomszédos is volt egymással. 1944 októberének végén 3000 üldözött keresett menedéket itt. A zuglói nyilasok egyik legsúlyosabb és legviisszatartóbb tetteiket ebben a Mexikói úti táborban hajtották végre 1944. december 1-jén, amikor közvetlen a deportálás előtt rátörtek a táborra, újabb gyilkosságokat követtek el. Bár a szerző egy kétségtelenül fontos eseményt dolgozott fel, de kérdés, hogy nem lett volna-e jobb mindezt a *Szabad betyárok – a XIV. kerületi nyilas pártszervezet tevékenysége* című fejezetbe illeszteni.

A már említett *Zárógondolatokat* követően hatoldalal irodalomjegyzéket találunk, majd a felhasznált levéltári források lajstromát. A könyv függelékében szerepel a Nyilaskeresz-

Kovács Dávid könyve olvasmányos, jó stílusban megírt, alapos munka. A széles forrásbázison alapuló feldolgozás meghaladja és számos ponton igazítja ki a Szabó Dezsőről eddig kialakult, polarizált nézeteket. Az életmű megértése szempontjából bevezetett új megközelítés, amely az 1919 előtti írásokra is nagy hangsúlyt fektet, a jövőben a kutatás számára megkerülhetetlen lesz. A Szabó Dezsőt körülvevő szellemi környezet ismertetése a korszak eszmetörténetét kevésbé ismerő olvasó számára is megkönnyíti az író gondolatainak értelmezését. Ezt segíti a számos idézet, melyek azonban nem uralják a szöveget, hanem jól illusztrálják a szerző megállapításait. A könyv szerkesztése, a tematikus és kronologikus megközelítés egyszerre történő érvényesítése sajnos néhány felesleges ismétlést is okoz, egy hosszabb szó szerinti idézet pedig kétszer szerepel a munkában (a 29. és 133. oldalon), mindkét alkalommal hasonló megállapításokkal kísérve. Ilyen apróságokat leszámítva, összességében Kovács Dávid könyve révén a 20. századi magyar eszmetörténet egyik kiemelkedő szereplőjének nemzetszemléletét feldolgozó nagyon fontos munkával gazdagodott a hazai szakirodalom.

Az Iparcsarnok előtti kiállítási területen álló installáció az 1940-es városligeti kiállításon és vásáron

A városligeti Angolpark barlangvasútja 1937-ben

Külföldi vendégek a Városligeti-tó hidján, háttérben a Vajdahunyadvárral, 1949